|| अथ दशमोऽध्यायः - अध्याय दहावा ||

|| विभूतियोगः ||

नमो विशदबोधविदग्धा । विद्यारविंदप्रबोधा ।
पराप्रमेयप्रमदा । विलासिया ॥ १ ॥

नमो संसारतमसूर्या । अपरिमितपरमवीर्या ।
तरुणतरतूर्या । लालनलीला ॥ २ ॥

नमो जगदखिलपालना । मंगळमणिनिधाना ।
सज्जनवनचंदना । आराध्यलिंगा ॥ ३ ॥

नमो चतुरचित्तचकोरचंद्रा । आत्मानुभवनरेंद्रा ।
श्रुतिसारसमुद्रा । मन्मथमन्मथा ॥ ४ ॥

नमो सुभावभजनभाजना । भवेभकुंभभंजना ।
विश्वोद्भवभुवना । श्रीगुरुराया ॥ ५ ॥

तुमचा अनुग्रहो गणेशु । जैं दे आपुला सौरसु ।
तैं सारस्वतीं प्रवेशु । बाळकाही आथी ॥ ६ ॥

जी दैविकीं उदार वाचा । जैं उद्देशु दे नाभिकाराचा ।
तैं नवरससुधाब्धीचा । थावो लाभे ॥ ७ ॥

जी आपुलिया स्नेहाची वागेश्वरी । जरी मुकेयातें अंगिकारी ।
तो वाचस्पतीशीं करी । प्रबंधुहोडा ॥ ८ ॥

हें असो दिठी जयावरी झळके । कीं हा पद्मकरु माथां पारुखे ।
तो जीवचि परि तुके । महेशेंसीं ॥ ९ ॥

एवढें जिये महिमेचें करणें । तें वाचाबळें वानूं मी कवणें ।
कां सूर्याचिया आंगा उटणें । लागत असे ? ॥ १० ॥

केउता कल्पतरुवरी फुलौरा ? । कायसेनि पाहुणेरु क्षीरसागरा ? ।
कवणें वासीं कापुरा । सुवासु देवों ? ॥ ११ ॥
चंदनातें कायसेनि चर्चावें । अमृतातें केउतें रांधावें ।
गगनावरी उभवावें । घडे केवीं ? ॥ १२ ॥
तैसें श्रीगुरूचें महिमान । आकळितें कें असे साधन ? ।
हें जाणोनि मियां नमन । निवांत केलें ॥ १३ ॥
जरी प्रज्ञेचेनि आथिलेपणें । श्रीगुरूसामर्थ्या रूप करूं म्हणे ।
तरि तें मोतियां भिंग देणें । तैसें होईल ॥ १४ ॥
कां साडेपंधरया रजतवणी । तैशीं स्तुतींचीं बोलणीं ।
उगियाचि माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ॥ १५ ॥
मग म्हणितलें जी स्वामी । भलेनि ममत्वें देखिलें तुम्हीं ।
म्हणौनि कृष्णार्जुनसंगमीं । प्रयागवटु जाहलों ॥ १६ ॥
मागां दूध दे म्हणतलियासाठीं । आघविया क्षीराब्धीची करूनि वाटी ।
उपमन्यूपुढें धूर्जटी । ठेविली जैसी ॥ १७ ॥
ना तरी वैकुंठपीठनायकें । रुसला ध्रुव कवतिकें ।
बुझाविला देऊनि भातुकें । ध्रुवपदाचें ॥ १८ ॥
तैसी जे ब्रह्मविद्यारावो । सकळ शास्त्रांचा विसंवता ठावो ।
ते भगवद्गीता वोंविये गावो । ऐसें केलें ॥ १९ ॥
जे बोलणियाचे रानीं हिंडतां । नायकिजे फळलिया अक्षराची वार्ता ।
परि ते वाचाचि केली कल्पलता । विवेकाची ॥ २० ॥
होती देहबुद्धी एकसरी । ते आनंदभांडारा केली वोवरी ।
मन गीतार्थसागरीं । जळशयन जालें ॥ २१ ॥

ऐसें एकेक देवांचें करणें । तें अपार बोलों केवीं मी जाणें ।

तर्‍ही अनुवादलों धीटपणें । ते उपसाहिजो जी ॥ २२ ॥

आतां आपुलेनि कृपाप्रसादें । मियां भगवद्गीता वोंवीप्रबंधें ।

पूर्वखंड विनोदें । वाखाणिलें ॥ २३ ॥

प्रथमीं अर्जुनाचा विषादु । दुजीं बोलिला योगु विशदु ।

परि सांख्यबुद्धीसि भेदु । दाऊनियां ॥ २४ ॥

तिजीं केवळ कर्म प्रतिष्ठिलें । तेंचि चतुर्थीं ज्ञानेंशीं प्रगटिलें ।

पंचमीं गव्हरिलें । योगतत्त्व ॥ २५ ॥

तेंचि षष्ठामाजीं प्रगट । आसनालागोनि स्पष्ट ।

जीवात्मभाव एकवट । होती जेणें ॥ २६ ॥

तैसी जे योगस्थिती । आणि योगभ्रष्टां जे गती ।

तें आघवीचि उपपत्ती । सांगितली षष्ठीं ॥ २७ ॥

तयावरी सप्तमीं । प्रकृतिपरिहार उपक्रमीं ।

करूनि भजती जे पुरुषोत्तमीं । ते बोलिले चार्‍ही ॥ २८ ॥

पाठीं सप्तप्रश्नविधि । बोलोनि प्रयाणसमयसिद्धी ।

एवं सकळ वाक्यावधि । अष्टमाध्यायीं ॥ २९ ॥

मग शब्दब्रह्मीं असंख्याकें । जेतुला कांहीं अभिप्राय पिके ।

तेतुला महाभारतें एकें । लक्षें जोडे ॥ ३० ॥

तिये आघवांचि जें महाभारतीं । तें लाभे कृष्णार्जुनवाचोक्तीं ।

आणि जो अभिप्रावो सातेंशतीं । तो एकलाचि नवमीं ॥ ३१ ॥

म्हणौनि नवमींचिया अभिप्राया । सहसा मुद्रा लावावया ।

बिहाला मग मी वायां । गर्व कां करूं ? ॥ ३२ ॥

अहो गूळासाखरे मालयाचे। हे बांधे तरी एकाचि रसाचे।
परि स्वाद गोडियेचे। आनआन जैसे॥ ३३ ॥
एक जाणोनियां बोलती। एक ठायें ठावो जाणविती।
एक जाणों जातां हारपती। जाणते गुणेंशीं॥ ३४ ॥
हें ऐसें अध्याय गीतेचे। परि अनिर्वाच्यपण नवमाचें।
तो अनुवादलों हें तुमचें। सामर्थ्य प्रभू॥ ३५ ॥
अहो एकाचि शाटी तपिन्नली। एकीं सृष्टीवरीसृष्टीकेली।
एकीं पाषाणीं वाऊनि उतरलीं। समुद्रीं कटकें॥ ३६ ॥
एकीं आकाशीं सूर्यातें धरिलें। एकीं चुळींचि सागरातें भरिलें।
तैसें मज मुकयाकरवीं बोलविलें। अनिर्वाच्य तुम्हीं॥ ३७ ॥
परि हें असो एथ ऐसें। राम रावण झुंजिन्नले कैसे।
राम रावण जैसे। मीनले समरीं॥ ३८ ॥
तैसें नवमीं कृष्णाचें बोलणें। तें नवमीचियाचि ऐसें मी म्हणें।
या निवाडा तत्त्वज्ञु जाणें। जया गीतार्थु हातीं॥ ३९ ॥
एवं नवही अध्याय पहिले। मियां मतीसारिखे वाखाणिले।
आतां उत्तरखंड उवाइलें। ग्रंथाचें ऐका॥ ४० ॥
जेथ विभूति प्रतिविभूती। प्रस्तुत अर्जुना सांगिजेती।
ते विदग्धा रसवृत्ती। म्हणिपैल कथा॥ ४१ ॥
देशियेचेनि नागरपणें। शांतु शृंगारातें जिणें।
तरि ओं वियाहोती लेणें। साहित्यासि॥ ४२ ॥
मूळ ग्रंथींचिया संस्कृता। वरि मऱ्हाठी नीट पढतां।
अभिप्राय मानलिया उचिता। कवण भूमी हें न चोजवे॥ ४३ ॥

जैसें अंगाचेनि सुंदरपणें । लेणिया आंगचि होय लेणें ।

तेथ अळंकारिलें कवण कवणें । हें निर्वचेना ॥ ४४ ॥

तैसी देशी आणि संस्कृत वाणी । एका भावार्थाच्या सुखासनीं ।

शोभती आयणी । चोखट आइका ॥ ४५ ॥

उठावलिया भावा रूप । करितां रसवृत्तीचें लागे वडप ।

चातुर्य म्हणे पडप । जोडलें आम्हां ॥ ४६ ॥

तैसें देशियेचें लावण्य । हिरोनि आणिलें तारुण्य ।

मग रचिलें अगण्य । गीतातत्त्व ॥ ४७ ॥

जो चराचर परमगुरु । चतुर चित्तचमत्कारु ।

तो ऐका यादवेश्वरु । बोलता जाहला ॥ ४८ ॥

ज्ञानदेव निवृत्तीचा म्हणे । ऐसें बोलिलें श्रीहरी तेणें ।

अर्जुना आघवियाची मातु अंतःकरणें । धडौता आहासि ॥ ४९ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

भूय एव महाबाहो श्रृणु मे परमं वचः ।

यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥

आम्हीं मागील जें निरूपण केलें । तें तुझें अवधानचि पाहिलें ।

तंव टाचें नव्हें भलें । पुरतें आहे ॥ ५० ॥

घटीं थोडेसें उदक घालिजे । तेणें न गळे तरी वरिता भरिजे ।

ऐसा परिसौनि पाहिलासि तवं परिसविजे । ऐसेंचि होतसे ॥ ५१ ॥

अवचितयावरी सर्वस्व सांडिजे । मग चोख तरी तोचि भांडारी कीजे ।

तैसा किरीटी तूं आतां माझें । निजधाम कीं ॥ ५२ ॥

ऐसें अर्जुना येउतें सर्वेश्वरें । पाहोनि बोलिलें अत्यादरें ।

गिरी देखोनि सुभरें। मेघु जैसा॥ ७३ ॥

तैसा कृपाळुवांचा रावो। म्हणे आइकें गा महाबाहो।

सांगितलाचि अभिप्रावो। सांगेन पुढती॥ ७४ ॥

पैं प्रतिवर्षीं क्षेत्र पेरिजे। पिकाची जंव जंव वाढी देखिजे।

यालागीं नुबगिजे। वाहो करितां॥ ७५ ॥

पुढतपुढती पुटें देतां। जोडे वानियेची अधिकता।

म्हणौनि सोनें पंडुसुता। शोधूंचि आवडे॥ ७६ ॥

तैसें एथ पार्था। तुज आभार नाहीं सर्वथा।

आम्ही आपुलियाचि स्वार्था। बोलों पुढती॥ ७७ ॥

जैसें बाळका लेवविजे लेणें। तया शृंगाराबाळ काइ जाणे ?।

परि ते सुखाचे सोहळे भोगणें। माउलिये दिठी॥ ७८ ॥

तैसें तुझें हित आघवें। जंव जंव कां तुज फावे।

तंव तंव आमुचें सुख दुणावे। ऐसें आहे॥ ७९ ॥

आतां अर्जुना असो हे विकडी। मज उघड तुझी आवडी।

म्हणौनि तृप्तीचीसवडी। बोलतां न पडे॥ ८० ॥

आम्हां येतुलियाचि कारणें। तेंचि, तें तुजशीं बोलणें।

परि असो हें अंतःकरणें। अवधान देईं॥ ८१ ॥

तरी ऐकें गा सुवर्म। वाक्य माझें, परम।

जें अक्षरें लेऊनी परब्रह्म। तुज खेंवासि आलें॥ ८२ ॥

परी किरीटी तूं मातें। नेणसी ना निरुतें।

तरि तो गा जो मी एथें। तें विश्वचि हें॥ ८३ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः।

अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः || २ ||

एथ वेद मुके जाहाले | मन पवन पांगुळले |
रातीविण मावळले | रविशशी जेथ || ६४ ||
अगा उदरींचा गर्भु जैसा | न देखें आपुलिये मातेची वयसा |
मी आघवेया देवां तैसा | नेणवे कांहीं || ६५ ||
आणि जळचरां उदधीचें मान | मशका नोलांडवेचि गगन |
तेवीं महर्षी चेंज्ञान | न देखेचि मातें || ६६ ||
मी कवण पां केतुला | कवणाचा कैं जाहला |
या निरुती करितां बोला | कल्प गेले || ६७ ||
कां जे महर्षी आणि या देवां | येरां भूतजातां सर्वां |
मी आदि म्हणौनि पांडवा | अवघड जाणतां || ६८ ||
उतरलें उदक पर्वत वळघे | जरी झाड वाढत मुळीं लागे |
तरी मियां जालेनि जगें | जाणिजे मातें || ६९ ||
कां गाभेवनें वटु गिंवसवे | जरी तरंगीं सागरु सांठवे |
कां परमाणूमाजीं सामावे | भूगोलु हा || ७० ||
तरी मियां जालिया जीवां | महर्षी अथवा देवां |
मातें जाणावया होआवा | अवकाशु गा || ७१ ||
ऐसाही जरी विपायें | सांडूनि पुढीले पाये |
सर्वेंद्रियांसि होये | पाठिमोरा जो || ७२ ||
प्रवर्तलाही वेगीं बहुडे | देह सांडूनि मागलीकडे |
महाभूतांचिया चढे | माथयावरी || ७३ ||

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् |

असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते || ३ ||

तेथ राहोनि ठायठिके | स्वप्रकाशें चोखें |

अजत्व माझें देखे | आपुलिया डोळां || ७४ ||

मी आदीसिं परु | सकळलोकमहेश्वरु |

ऐसिया मातें जो नरु | यापरी जाणें || ७५ ||

तो पाषाणांमाजीं परिसु | जैसा रसाआंतु सिद्धरसु |

तैसा मनुष्याआंतु तो अंशु | माझाचि जाण || ७६ ||

तें चालतें ज्ञानाचें बिंब | तयाचे अवयव ते सुखाचे कोंभ |

येर माणुसपण तें भांब | लौकिक भागु || ७७ ||

अगा अवचिता कापुरा- | माजीं सांपडला हिरा |

वरी पडिलिया नीरा | न निगे केवीं || ७८ ||

तैसा मनुष्यलोकाआंतु | तो जरी जाहला प्राकृतु |

तऱ्ही प्रकृतिदोषाची मातु | नेणेंचि कीं || ७९ ||

तो आपसयेंचि सांडिजे पापीं | जैसा जळत चंदनु सर्पीं |

तेवीं मातें जाणें तो संकल्पीं | वर्जू निघापे || ८० ||

तेंचि आमुतें कैसें जाणिजे | ऐसें कल्पी जरी चित्त तुझें |

तरी मी ऐसा हें माझें | भाव ऐकें || ८१ ||

जे वेगळालिया भूतीं | सारिखे होऊनि प्रकृती |

विखुरले आहेती त्रिजगतीं | आघविये || ८२ ||

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः |

सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च || ४ ||

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः |

भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५ ॥

तेथ प्रथम जाण बुद्धी । मग ज्ञान जें निरवधी ।
असंमोह सहनसिद्धी । क्षमा सत्य ॥ ८३ ॥
मग शम दम दोन्ही । सुखदुःख वर्ते जें जनीं ।
अर्जुना भावाभाव मानीं । भावाचिमाजीं ॥ ८४ ॥
पैं भय आणि निर्भयता । अहिंसा आणि समता ।
तुष्टि तप पंडुसुता । दान जें गा ॥ ८५ ॥
अगा यश अपकीर्ती । हे जे भाव सर्वत्र दिसती ।
ते मजचि पासूनि होती । भूतांचिया ठायीं ॥ ८६ ॥
जैसीं भूतें आहाति सिनानीं । तैसेचि हेही वेगळाले मानीं ।
एक उपजती माझ्या ज्ञानीं । एक नेणती मातें ॥ ८७ ॥
प्रकाशु आणि कडवसें । हें सूर्याचिस्तव जैसें ।
प्रकाश उदयीं दिसे । तम अस्तुसीं ॥ ८८ ॥
आणि माझें जाणणें नेणणें । तें तंव भूतांचिया दैवाचें करणें ।
म्हणौनि भूतीं भावाचें होणें । विषम पडे ॥ ८९ ॥
यापरी माझिया भावीं । हे जीवसृष्टिआहे आघवी ।
गुंतली असे जाणावी । पंडुकुमरा ॥ ९० ॥
आतां इये सृष्टीचेपालक । जयां आधीन वर्तती लोक ।
ते अकरा भाव आणिक । सांगेन तुज ॥ ९१ ॥

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारी मनवस्तथा ।
मद्भषवा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥

तरी आघवांचि गुणीं वृद्ध । जे महर्षी माजींप्रबुद्ध ।

कश्यपादि प्रसिद्ध । सप्तऋषी ॥ ९२ ॥

आणिकही सांगिजतील । जे कां चौदाआंतुल मुद्दल ।

स्वायंभू मुख्य वडील । चारी मनु ॥ ९३ ॥

ऐसें हे अकरा । माझ्या मनीं जाहाले धनुर्धरा ।

सृष्टीचियाव्यापारा- । लागोनियां ॥ ९४ ॥

जैं लोकांची व्यवस्था न पडे । जैं या त्रिभुवनाचे कांहीं न मांडे ।

तैं महाभूतांचे दळवाडें । अचुंबित असे ॥ ९५ ॥

तैंचि हे जाहाले । मग इहीं लोक केले ।

तेथ अध्यक्ष रचूनि ठेविले । इहीं जन ॥ ९६ ॥

म्हणौनि अकराही हे राजा । मग येर जग यांचिया प्रजा ।

एवं विश्वविस्तारु हा माझा । ऐसेंचि जाण ॥ ९७ ॥

पाहें पां आरंभीं बीज एकलें । मग तेंचि विरूढलिया बूड जाहालें ।

बुडीं कोंभ निघाले । खांदियांचे ॥ ९८ ॥

खांदियांपासूनि अनेका । फुटलिया नाना शाखा ।

शाखांस्तव देखा । पल्लव पानें ॥ ९९ ॥

पल्लवीं फूल फळ । एवं वृक्षत्व जाहालें सकळ ।

तें निर्धारितां केवळ । बीजचि आघवें ॥ १०० ॥

तैंसे मी एकचि पहिलें । मग मी तेंचि मनातें व्यालें ।

तेथ सप्तऋषि जाहाले । आणि चारी मनु ॥ १०१ ॥

इहीं लोकपाळ केले । लोकपाळीं विविध लोक सृजिले ।

लोकांपासूनि निपजले । प्रजाजात ॥ १०२ ॥

ऐसेनि हें विश्व येथें । मीचि विस्तारिलासें निरुतें ।

परी भावाचेनि हातें । माने जया ॥ १०३ ॥

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥

यालागीं सुभद्रापती । हे भाव इया माझिया विभूती ।

आणि यांचिया व्याप्ती । व्यापिलें जग ॥ १०४ ॥

म्हणौनि गा यापरी । ब्रह्मादिपिपीलिकावरी ।

मीवांचूनि दुसरी । गोठी नाहीं ॥ १०५ ॥

ऐसें जाणे जो साचें । तया चेइरें जाहालें ज्ञानाचें ।

म्हणौनि उत्तमाधम भेदाचें । दुःस्वप्न न देखे ॥ १०६ ॥

मी माझिया विभूती । विभूतीं अधिष्ठिलिया व्यक्ती ।

हें आघवें योगप्रतीती । एकचि मानी ॥ १०७ ॥

म्हणौनि निःशंकें येणें महायोगें । मज मीनला मनाचेनि आंगें ।

एथ संशय करणें न लगे । तो त्रिशुद्धी जाहला ॥ १०८ ॥

कां जे ऐसें किरीटी । मातें भजे जो अभेदा दिठी ।

तयाचिये भजनाचे नाटीं । सूती मज ॥ १०९ ॥

म्हणौनि अभेदें जो भक्तियोगु । तेथ शंका नाहीं नये खंगु ।

करितां ठेला तरी चांगु । तें सांगितलें षष्ठीं ॥ ११० ॥

तोचि अभेदु कैसा । हें जाणावया मानसा ।

साद जाली तरी परियेसा । बोलिजेल ॥ १११ ॥

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥

तरि मीचि एक सर्वां । या जगा जन्म पांडवा ।

आणि मजचिपासूनि आघवा । निर्वाहो यांचा ॥ ११२ ॥

कल्लोळमाळा अनेगा । जन्म जळींचि पैं गा ।

आणि तयां जळचि आश्रयो तरंगा । जीवनही जळ ॥ ११३ ॥

ऐसें आघवाचि ठायीं । तया जळचि जेवीं पाहीं ।

तैसा मीवांचूनि नाहीं । विश्वीं इये ॥ ११४ ॥

ऐसिया व्यापका मातें । मानूनि जे भजती भलतेथें ।

परि साचोकारें उदितें । प्रेमभावें ॥ ११५ ॥

देश काळ वर्तमान । आघवें मजसीं करूनि अभिन्न ।

जैसा वायु होऊन गगन । गगनींचि विचरे ॥ ११६ ॥

ऐसेनि जे निजज्ञानी । खेळत सुखें त्रिभुवनीं ।

जगद्रूपा मनीं । सांठऊनि मातें ॥ ११७ ॥

जें जें भेटे भूत। तें तें मानिजे भगवंत ।

हा भक्तियोगु निश्चित । जाण माझा ॥ ११८ ॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ ९ ॥

चित्तें मीचि जाहाले । मियांचि प्राणें धाले ।

जीवों मरों विसरले । बोधाचिया भुली ॥ ११९ ॥

मग तया बोधाचेनि माजे । नाचती संवादसुखाचीं भोजें ।

आतां एकमेकां घेपे दीजे । बोधचि वरी ॥ १२० ॥

जैशीं जवळकेंचीं सरोवरें । उचंबळलिया कालवती परस्परें ।

मग तरंगासि धवळारें । तरंगचि होती ॥ १२१ ॥

तैसी येरयेरांचिये मिळणी । पडत आनंदकल्लोळांची वेणी ।

तेथ बोध बोधाचीं लेणीं। बोधेंचि मिरवी॥ १२२ ॥

जैसें सूर्ये सूर्यातें वोंवाळिलें। कीं चंद्रें चंद्रम्या क्षेम दिधलें।

ना तरी सरिसेनि पाडें मीनले। दोनी वोघ॥ १२३ ॥

तैसें प्रयाग होत सामरस्याचें। वरी वोसाण तरत सात्त्विकाचें।

ते संवादचतुष्पथींचे। गणेश जाहले॥ १२४ ॥

तेव्हां तया महासुखाचेनि भरें। धांवोनि देहाचिये गांवाबाहेरें।

मियां धाले तेणें उद्गारें। लागती गाजों॥ १२५ ॥

पैं गुरुशिष्यांचिया एकांतीं। जे अक्षरा एकाची वदंती।

ते मेघाचियापरी त्रिजगतीं। गर्जती सैंघ॥ १२६ ॥

जैसी कमळकळिका जालेपणें। हृदयींचिया मकरंदातें राखों नेणें।

दे राया रंका पारणें। आमोदाचें॥ १२७ ॥

तैसेंचि मातें विश्वीं कथित। कथितेनि तोषें कथूं विसरत।

मग तया विसरामाजीं विरत। आंगें जीवें॥ १२८ ॥

ऐसें प्रेमाचेनि बहुवसपणें। नाहीं राती दिवो जाणणें।

केलें माझें सुख अव्यंगवाणें। आपणपेयां जिहीं॥ १२९ ॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम्।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते॥ १० ॥

तयां मग जें आम्ही कांहीं। द्यावें अर्जुना पाहीं।

ते ठायींचीच तिहीं। घेतली सेल॥ १३० ॥

कां जे ते जिया वाटा। निगाले गा सुभटा।

ते सोय पाहोनि अव्हांटा। स्वर्गापवर्ग॥ १३१ ॥

म्हणौनि तिहीं जें प्रेम धरिलें। तेंचि आमुचें देणें उपाइलें।

परि आम्हीं देयावें हेंहि केलें । तिहींची म्हणिपे ॥ १३२ ॥

आतां यावरी येतुलें घडे । जें तेंचि सुख आगळें वाढें ।

आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें ॥ १३३ ॥

लळेयाचिया बाळका किरीटी । गवसणी करूनि स्नेहाचिया दिठी ।

जैसी खेळतां पाठोपाठीं । माउली धांवे ॥ १३४ ॥

तें जो जो खेळ दावी । तो तो पुढें सोनयाचा करूनि ठेवी ।

तैसी उपास्तीची पदवी । पोषित मी जायें ॥ १३५ ॥

जिये पदवीचेनि पोषकें । ते मातें पावती यथासुखें ।

हे पाळती मज विशेखें । आवडे करूं ॥ १३६ ॥

पैं गा भक्तासि माझें कोड । मज तयाचे अनन्यगतीची चाड ।

कां जे प्रेमळांचें सांकड । आमुचिया घरीं ॥ १३७ ॥

पाहें पां स्वर्ग मोक्ष उपाइले । दोन्ही मार्ग तयाचिये वाहणी केले ।

आम्हीं आंगही शेखीं वेंचिलें । लक्ष्मियेसीं ॥ १३८ ॥

परि आपणपेंवीण जें एक । तें तैसेंचि सुख साजुक ।

सप्रेमळालागीं देख । ठेविलें जतन ॥ १३९ ॥

हा ठायवरी किरीटी । आम्ही प्रेमळु घेवों आपणयासाठीं ।

या बोलीं बोलिजत गोष्टी । तैसिया नव्हती गा ॥ १४० ॥

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।

नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥

म्हणौनि मज आत्मयाचा भावो । जिहीं जियावया केला ठावो ।

एक मीवांचूनि वावो । येर मानिलें जिहीं ॥ १४१ ॥

तयां तत्त्वज्ञां चोखटां । दिवी पोतासाची सुभटा ।

मग मीचि होऊनि दिवटा । पुढां पुढां चालें ॥ १४२ ॥

अज्ञानाचिये राती- । माजीं तमाचि मिळणी दाटती ।

ते नाशूनि घालीं परौती । तयां करीं नित्योदयो ॥ १४३ ॥

ऐसें प्रेमळाचेनि प्रियोत्तमें । बोलिलें जेथ पुरुषोत्तमें ।

तेथ अर्जुन मनोधर्में । निवालों म्हणतसे ॥ १४४ ॥

हां हो जी अवधारा । भला केरु फेडिला संसारा ।

जाहलों जननीजठरजोहरा- । वेगळा प्रभू ॥ १४५ ॥

जी जन्मलेपण आपुलें । हें आजि मियां डोळां देखिलें ।

जीवित हातां चढलें । आवडतसें ॥ १४६ ॥

आजि आयुष्या उजवण जाहली । माझिया दैवा दशा उदयली ।

जे वाक्यकृपा लाधली । दैविकेनि मुखें ॥ १४७ ॥

आतां येणें वचन तेजाकारें । फिटलें आंतील बाहेरील आंधारें ।

म्हणौनि देखतसें साचोकारें । स्वरूप तुझें ॥ १४८ ॥

अर्जुन उवाच ।

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।

पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १२ ॥

तरी होसी गा तूं परब्रह्म । जें या महाभूतां विसंवतें धाम ।

पवित्र तूं परम । जगन्नाथा ॥ १४९ ॥

तूं परम दैवत तिहीं देवां । तूं पुरुष जी पंचविसावा ।

दिव्य तूं प्रकृतिभावा- । पैलीकडील ॥ १५० ॥

अनादिसिद्ध तूं स्वामी । जो नाकळिजसी जन्मधर्मीं ।

तो तूं हें आम्ही । जाणितलें आतां ॥ १५१ ॥

तूं या कालत्रयासि सूत्री। तूं जीवकळेची अधिष्ठात्री।

तूं ब्रह्मकटाहधात्री। हें कळलें फुडें॥ ५२ ॥

आहुस्त्वामृषय: सर्वे देवर्षिनारदस्तथा।

असितो देवलो व्यास: स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १३ ॥

पैं आणिकही एक परी। इये प्रतीतीची येतसे थोरी।

जे मागें ऐसेंचि ऋषीश्वरीं। सांगितलें तूंतें॥ १५३ ॥

परि तया सांगितलियाचें साचपण। हें आतां माझें देखतसे अंत:करण।

जे कृपा केली आपण। म्हणौनि देवा॥ १५४ ॥

एऱ्हवीं नारदु अखंड जवळां ये। तोही ऐसेंचि वचनीं गाये।

परि अर्थ न बुजोनि ठाये। गीतसुखचि ऐकों॥ १५५ ॥

जी आंधळेयांच्या गांवीं। आपणपें प्रगटलें रवी।

तरी तिहीं वोतपलीचि घ्यावी। वांचूनि प्रकाशु कैंचा ?॥ १५६ ॥

परि देवर्षि अध्यात्म गातां। आहाच रागांगेंसीं जे मधुरता।

तेचि फावे येर चित्ता। नलगेचि कांहीं॥ १५७ ॥

पैं असिता देवलाचेनि मुखें। मी एवंविधा तूंतें आइकें।

परी तैं बुद्धि विषयविखें। घारिली होती॥ १५८ ॥

विषयविषाचा पडिपाडू। गोड परमार्थु लागे कडू।

कडू विषय तो गोडू। जीवासी जाहला॥ १५९ ॥

आणि हें आणिकांचें काय सांगावें। राउळा आपणचि येऊनि व्यासदेवें।

तुझें स्वरूप आघवें। सर्वदा सांगिजे॥ १६० ॥

परि तो अंधारीं चिंतामणि देखिला। जेवीं नव्हे या बुद्धी उपेक्षिला।

पाठीं दिनोदयीं वोळखिला। होय म्हणौनि॥ १६१ ॥

तैसीं व्यासादिकांचीं बोलणीं । तिया मजपाशीं चिद्रत्नांचिया खाणी ।
परि उपेक्षिल्या जात होतीया तरणी । तुजवीण कृष्णा ॥ १६२ ॥

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवान दानवाः ॥ १४ ॥

ते आतां वाक्यसूर्यकर तुझे फांकले । आणि ऋषीं मार्ग होते जे कथिले ।
तयां आघवियांचेंचि फिटलें । अनोळखपण ॥ १६३ ॥
जी ज्ञानाचें बीज तयांचे बोल । माजीं हृदयभूमिके पडिले सखोल ।
वरि इये कृपेची जाहाली वोल । म्हणौनि संवाद फळेंशीं उठलें ॥ १६४ ॥
अहो नारदादिकां संतां । त्यांचिया उक्तिरूप सरितां ।
महोदधीं जाहलों अनंता । संवादसुखाचा ॥ १६५ ॥
प्रभु आघवेनि येणें जन्में । जियें पुण्यें केलीं मियां उत्तमें ।
तयांचीं न ठकतीचि अंगीं कामें । सद्गुरू तुवां ॥ १६६ ॥
एऱ्हवीं वडिलवडिलांचेनि मुखें । मी सदां तूंतें कानीं आइकें ।
परि कृपा न कीजेचि तुवां एकें । तंव नेणवेचि कांहीं ॥ १६७ ॥
म्हणौनि भाग्य जैं सानुकूळ । जालिया केले उद्यम सदां सफळ ।
तैसें श्रुताधीत सकळ । गुरुकृपा साच ॥ १६८ ॥
जी बनकरु झाडें सिंपी जीवेंसाटीं । पाडूनि जन्में काढी आटी ।
परि फळेंसी तैंचि भेटी । जैं वसंतु पावे ॥ १६९ ॥
अहो विषमा जैं वोहट पडे । तैं मधुर तें मधुर आवडे ।
पैं रसायनें तैं गोडें । जैं आरोग्य देहीं ॥ १७० ॥
कां इंद्रियें वाचा प्राण । यां जालियांचे तैंचि सार्थकपण ।
जैं चैतन्य येऊनि आपण । संचरे माजीं ॥ १७१ ॥

तैसें शब्दजात आलोडिलें । अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें ।

तें तैंचि म्हणों ये आपुलें । जैं सानुकूल श्रीगुरु ॥ १७२ ॥

ऐसिये जालिये प्रतीतीचेनि माजें । अर्जुन निश्चयाचि नाचतुसें भोजें ।

तेवींचि म्हणे देवा तुझें । वाक्य मज मानलें ॥ १७३ ॥

तरि साचचि हें कैवल्यपती । मज त्रिशुद्धी आली प्रतीती ।

जे तूं देवदानवांचिये मती- । जोगा नव्हसी ॥ १७४ ॥

तुझें वाक्य व्यक्ती न येतां देवा । जो आपुलिया जाणे जाणिवा ।

तो कहींचि नोहे हें मद्भावा । भरंवसेनि आलें ॥ १७५ ॥

स्वयमेवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।

भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥

एथ आपुलें वाढपण जैसें । आपणचि जाणिजे आकाशें ।

कां मी येतुली घनवट ऐसें । पृथ्वीचि जाणे ॥ १७६ ॥

तैसा आपुलिये सर्वशक्ती । तुज तूंचि जाणसी लक्ष्मीपती ।

येर वेदादिक मती । मिरवती वायां ॥ १७७ ॥

हां गा मनातें मागां सांडावें । पवनातें वावीं मवावें ।

आदिशून्य तरोनि जावें । केउतें बाहीं ॥ १७८ ॥

तैसें हें तुझें जाणणें आहे । म्हणौनि कोणाही ठाउकें नोहे ।

आतां तुझें ज्ञान होये । तुजचिजोगें ॥ १७९ ॥

जी आपणयातें तूंचि जाणसी । आणिकातें सांगावयाही समर्थ होसी ।

तरी आतां एक वेळ घाम पुसीं । आर्तीचिये निडळींचा ॥ १८० ॥

हें आइकिलें कीं भूतभावना । त्रिभुवनगजपंचानना ।

सकळदेवदेवतार्चना । जगन्नायका ॥ १८१ ॥

जरी थोरी तुझी पाहात आहों । तरी पासीं उभे ठाकावयाही योग्य नोहों ।
या शोच्यता जरी विनवूं बिहों । तरी आन उपायो नाहीं ॥ १८२ ॥
भरले समुद्र सरिता चहूंकडे । परि ते बापियासि कोरडे ।
कां जैं मेघौनि थेंबुटा पडे । तैं पाणी कीं तया ॥ ८३ ॥
तैसे श्रीगुरु सर्वत्र आथी । परि कृष्णा आम्हां तूंचि गती ।
हें असो मजप्रती । विभूती सांगें ॥ १८४ ॥

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥

जी तुझिया विभूती आघविया । परि व्यापिती शक्ति दिव्या जिया ।
तिया आपुलिया दावाविया । आपण मज ॥ १८५ ॥
जिहीं विभूतीं ययां समस्तां । लोकांतें व्यापूनि आहासी अनंता ।
तिया प्रधाना नामांकिता । प्रगटा करीं ॥ १८६ ॥

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥ १७ ॥

जी कैसें मियां जाणावें । काय जाणोनि सदा चिंतावें ।
जरी तूंचि म्हणों आघवें । तरि चिंतनचि न घडे ॥ १८७ ॥
म्हणौनि मागां भाव जैसे। आपुले सांगितले तुवां उद्देशें ।
आतां विस्तारोनि तैसे। एक वेळ बोलें ॥ १८८ ॥
जया जया भावाचिया ठायीं । तूंतें चिंतितां मज सायासु नाहीं ।
तो विवळ करूनि देईं । योगु आपुला ॥ १८९ ॥

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि श्रृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १८ ॥

आणि पुसलिया जिया विभूती। त्याही बोलाविया भूतपती।
येथ म्हणसी जरी पुढती। काय सांगों ? ॥ १९० ॥
तरी हा भाव मना। झणें जाय हो जनार्दना।
पैं प्राकृताही अमृतपाना। ना न म्हणवे जेवीं ॥ १९१ ॥
जे काळकूटाचें सहोदर। जें मृत्यूभेणेंप्याले अमर।
तरि दिहाचे पुरंदर। चौदा जाती ॥ १९२ ॥
ऐसा कवण एक क्षीराब्धीचा रसु।
जया वायांचि अमृतपणाचा आभासु।
तयाचाही मीठांशु। जे पुरे म्हणों नेदी ॥ १९३ ॥
तया पाबळेयाही येतुलेवरी। गोडियेचि आथि थोरी।
मग हें तंव अवधारीं। परमामृतसाचें ॥ १९४ ॥
जें मंदराचळु न ढाळितां। क्षीरसागरु न डहुळितां।
अनादि स्वभावता। आइतें आहे ॥ १९५ ॥
जें द्रव ना नव्हे बद्ध। जेथ नेणिजती रस गंध।
जें भलतयांही सिद्ध। आठवलेंचि फावे ॥ १९६ ॥
जयाची गोठीचि ऐकतखेंवो। आघवा संसारु होय वावो।
बळिया नित्यता लागे येवों। आपणपेंया ॥ १९७ ॥
जन्ममृत्यूचीभाख। हारपोनि जाय निःशेख।
आंत बाहेरी महासुख। वाढोंचि लागे ॥ १९८ ॥
मग दैवगत्या जरी सेविजे। तरी तें आपणचि होऊनि ठाकिजे।
तें तुज देतां चित्त माझें। पुरें म्हणों न शके ॥ १९९ ॥
तुझें नामचि आम्हां आवडे। वरि भेटी होय आणि जवळिक जोडे।

पाठीं गोठी सांगसी सुरवाडें। आनंदाचेनी ॥ २०० ॥

आतां हें सुख कायिसयासारिखें। कांहीं निर्वचेना मज परितोखें।

तरि येतुलें जाणें जे येणें मुखें। पुनरुक्तही हो ॥ २०१ ॥

हां गा सूर्य काय शिळा ?। अग्नि म्हणों येत आहे वोंविळा ?।

कां नित्य वाहातया गंगाजळा। पारसेपण असे ?॥ २०२ ॥

तुंवा स्वमुखें जें बोलिलें। हें आम्हीं नादासि रूप देखिलें।

आजि चंदनतरूचीं फुलें। तुरंबीत आहों मां ॥ २०३ ॥

तया पार्थाचिया बोला। सर्वांगें श्रीकृष्ण डोलला।

म्हणे भक्तिज्ञानासि जाहला। आगरु हा ॥ २०४ ॥

ऐसा पतिकराचिया तोषा आंतु। प्रेमाचा वेगु उचंबळतु।

सायासें सांवरूनि अनंतु। काय बोले ॥ २०५ ॥

श्रीभगवानुवाच।

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः।

प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥ १९ ॥

मी पितामहाचा पिता। हें आठवितांही नाठवे चित्ता।

कीं म्हणतसे बा पंडुसुता। भलें केलें ॥ २०६ ॥

अर्जुनातें बा म्हणे एथ कांहीं। आम्हां विस्मो करावया कारण नाहीं।

आंगें तो लेंकरू काई। नव्हेचि नंदाचें ?॥ २०७ ॥

परि प्रस्तुत ऐसें असो। हें करवी आवडीचा अतिसो।

मग म्हणे आइकें सांगतसों। धनुर्धरा ॥ २०८ ॥

तरी तुवां पुसलिया विभूती। तयांचें अपारपण सुभद्रापती।

ज्या माझियाचि परि माझिये मती। आकळती ना ॥ २०९ ॥

आंगींचिया रोमा किती । जयाचिया तयासि न गणवती ।
तैसिया माझिया विभूती । असंख्य मज ॥ २१० ॥
एऱ्हवीं तरी मी कैसा केवढा । म्हणौनि आपणपयांही नव्हेचि फुडा ।
यालागीं प्रधाना जिया रूढा । तिया आइकें ॥ २११ ॥
जिया जाणतलियासाठीं । आघवीया जाणवतील किरीटी ।
जैसें बीज आलिया मुठीं । तरूचि आला होय ॥ २१२ ॥
कां उद्यान हाता चढिन्नलें । तरी आपैसीं सांपडलीं फळें फुलें ।
तेवीं देखिलिया जिया देखवलें । विश्व सकळ ॥ २१३ ॥
एऱ्हवीं साचचि गा धनुर्धरा । नाहीं शेवटु माझिया विस्तारा ।
पैं गगना ऐशिया अपारा । मजमाजीं लपणें ॥ २१४ ॥

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ २० ॥

आइकें कुटिलालकमस्तका । धनुर्वेदत्र्यंबका ।
मी आत्मा असें एकैका । भूतमात्राच्या ठायीं ॥ २१५ ॥
आंतुलीकडे मीचि यांचे अंतःकरणीं । भूतांबाहेरी माझीच गंवसणी ।
आदि मी निर्वाणीं । मध्यही मीचि ॥ २१६ ॥
जैसें मेघां या तळीं वरी । एक आकाशचि आंत बाहेरी ।
आणि आकाशींचि जाले अवधारीं । असणेंही आकाशीं ॥ २१७ ॥
पाठीं लया जे वेळीं जाती । ते वेळीं आकाशचि होऊनि ठाती ।
तेवीं आदि स्थिती गती । भूतांसि मी ॥ २१८ ॥
ऐसें बहुवस आणि व्यापकपण । माझें विभूतियोगें जाण ।
तरी जीवचि करूनि श्रवण । आइकोनि आइक ॥ २१९ ॥

याहीवरी त्या विभूती। सांगणें ठेलें सुभद्रापती।
सांगेन म्हणितलें तुजप्रती। त्या प्रधाना आइकें ॥ २२० ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान्।
मरीचिर्मरूतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१ ॥

हें बोलोनि तो कृपावंतु। म्हणे विष्णु मी आदित्यांआंतु।
रवी मी रश्मिवंतु। सुप्रभांमाजीं॥ २२१ ॥
मरूद्गणांच्या वर्गी। मरीचि म्हणे मी शारङ्गी।
चंद्रु मी गगनरंगीं। तारांमाजीं॥ २२२ ॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥

वेदांआंतु सामवेदु। तो मी म्हणे गोविंदु।
देवांमाजी मरुद्बंधु। महेंद्रु तो मी ॥ २२३ ॥
इंद्रियांमाजीं अकरावें। मन तें मी हें जाणावें।
भूतांमाजी स्वभावें। चेतना ते मी ॥ २२४ ॥

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम्।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३ ॥

अशेषांही रुद्रांमाझारीं। शंकर जो मदनारी।
तो मी येथ न धरीं। भ्रांति कांहीं ॥ २२५ ॥
यक्षरक्षोगणांआंतु। शंभूचा सखा जो धनवंतु।
तो कुबेरु मी हें अनंतु। म्हणता जाहला ॥ २२६ ॥
मग आठांही वसूंमाझारीं। पावकु तो मी अवधारीं।
शिखराथिलियां सर्वोपरी। मेरु तो मी ॥ २२७ ॥

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम्।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥ २४ ॥
महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम्।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५ ॥

जो स्वर्गसिंहासना सावावो । सर्वज्ञते आदीचा ठावो ।
तो पुरोहितांमाजीं रावो । बृहस्पती मी ॥ २२८ ॥
त्रिभुवनींचिया सेनापतीं- । आंत स्कंदु तो मी महामती ।
जो हरवीर्यें अग्निसंगती । कृत्तिकाआंतु जाहला ॥ २२९ ॥
सकळिकां सरोवरांसी । माजीं समुद्र तो मी जळराशी ।
महर्षी आंतु तपोराशी । भृगु तो मी ॥ २३० ॥
अशेषांही वाचा- । माजीं नटनाच सत्याचा ।
तें अक्षर एक मी वैकुंठींचा। वेल्हाळु म्हणे ॥ २३१ ॥
समस्तांही यज्ञांच्या पैकीं। जपयज्ञु तो मी ये लोकीं ।
जो कर्मत्यागें प्रणवादिकीं । निफजविजे ॥ २३२ ॥
नामजपयज्ञु तो परम । बाधूं न शके स्नानादि कर्म ।
नामें पावन धर्माधर्म । नाम परब्रह्म वेदार्थें ॥ २३३ ॥
स्थावरां गिरीआंतु । पुण्यपुंज जो हिमवंतु ।
तो मी म्हणे कांतु । लक्ष्मियेचा ॥ २३४ ॥

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६ ॥
उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम्।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७ ॥

कल्पद्रुम हन पारिजातु । गुणें चंदनुही वाड विख्यातु ।
तरि ययां वृक्षजातांआंतु। अश्वत्थु तो मी ॥ २३५ ॥
देवऋषींआंतु पांडवा । नारदु तो मी जाणावा ।
चित्ररथु मी गंधर्वां । सकळिकांमाजीं ॥ २३६ ॥
ययां अशेषांही सिद्धां- । माजीं कपिलाचार्यु मी प्रबुद्धा ।
तुरंगजातां प्रसिद्धां- । आंत उच्चैःश्रवा मी ॥ २३७ ॥
राजभूषण गजांआंतु । अर्जुना मी गा ऐरावतु ।
पयोराशी सुरमथितु । अमृतांशु तो मी ॥ २३८ ॥
ययां नरांमाजीं राजा । तो विभूतिविशेष माझा ।
जयातें सकळ लोक प्रजा । होऊनि सेविती ॥ २३९ ॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८ ॥
अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ २९ ॥

पैं आघवेयां हातियेरां- । आंत वज्र तें मी धनुर्धरा ।
जें शतमखोत्तीर्णकरा । आरूढोनि असे ॥ २४० ॥
धेनूंमध्यें कामधेनु । तें मी म्हणे विष्वक्सेनु ।
जन्मवितयाआंत मदनु । तो मी जाणें ॥ २४१ ॥
सर्पकुळाआंत अधिष्ठाता । वासुकि गा मी कुंतीसुता ।
नागांमाजीं समस्तां । अनंतु तो मी ॥ २४२ ॥
अगा यादसांआंतु । जो पश्चिम प्रमदेचा कांतु ।
तो वरुण मी हें अनंतु । सांगत असे ॥ २४३ ॥

आणि पितृ गणां समस्तां- । माजीं अर्यमा जो पितृ देवता।
तो मी हें तत्त्वता । बोलत आहें ॥ २४४ ॥
जगाचीं शुभाशुभें लिहिती । प्राणियांच्या मानसांचा झाडा घेती ।
मग केलियानुरूप होती । भोगनियम जे ॥ २४५ ॥
तयां नियमितयांमाजीं यमु । जो कर्मसाक्षी धर्मु ।
तो मी म्हणे आत्मारामु । रमापती ॥ २४६ ॥

प्रल्हादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३० ॥

अगा दैत्यांचिया कुळीं । प्रऱ्हादु तो मी न्याहाळीं ।
म्हणौनि दैत्यभावादि मेळीं । लिंपेचि ना ॥ २४७ ॥
पैं कळितयांमाजीं महाकाळु । तो मी म्हणे गोपाळु ।
श्वापदांमाजीं शार्दूळु। तो मी जाण ॥ २४८ ॥
पक्षिजातिमाझारीं । गरुड तो मी अवधारीं ।
यालागीं जो पाठीवरी । वाहों शके मातें ॥ २४९ ॥

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्त्रोतसामस्मि जान्हवी ॥ ३१ ॥

पृथ्वीचिया पैसारा- । माजीं घडीं न लगतां धनुर्धरा ।
एकेचि उड्डाणें सातांहि सागरां । प्रदक्षिणा कीजे ॥ २५० ॥
तयां वहिलियां गतिमंतां- । आंत पवनु तो मी पंडुसुता।
शस्त्रधरां समस्तां- । माजीं श्रीराम तो मी ॥ २५१ ॥
जेणें सांकडलिया धर्माचें कैवारें । आपणपयां धनुष्य करूनि दुसरें ।
विजयलक्ष्मियें एक मोहरें । केलें त्रेतीं ॥ २५२ ॥

पाठीं उभे ठाकूनि सुवेळीं । प्रतापलंकेश्वराचीं सिसाळीं ।
गगनीं उदो म्हणतया हस्तबळीं । दिधली भूतां ॥ २५३ ॥
जेणें देवांचा मानु गिंवसिला । धर्मासि जीर्णोद्धारु केला ।
सूर्यवंशीं उदेला । सूर्य जो कां ॥ २५४ ॥
तो हातियेरुपरजितया आंतु । रामचंद्र मी जानकीकांतु ।
मकर मी पुच्छवंतु । जळचरांमाजीं ॥ २५५ ॥
पैं समस्तांही वोघां- । मध्यें जे भगीरथें आणितां गंगा ।
जन्हूनें गिळिली मग जंघा । फाडूनि दिधली ॥ २५६ ॥
ते त्रिभूवनैकसरिता। जान्हवी मी पंडुसुता।
जळप्रवाहां समस्तां- । माझारीं जाणें ॥ २५७ ॥
ऐसेनि वेगळालां सृष्टीपैकीं। विभूती नाम सूतां एकेकीं ।
सगळेन जन्मसहस्रें अवलोकीं । अर्ध्या नव्हती ॥ २५८ ॥

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥
अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥

जैसीं अवघींचि नक्षत्रें वेंचावीं । ऐसी चाड उपजेल जैं जीवीं ।
तैं गगनाची बांधावी । लोथ जेवीं ॥ २५९ ॥
कां पृथ्वीयेपरमाणूंचा उगाणा घ्यावा । तरि भूगोलुचि काखे सुवावा ।
तैसा विस्तारु माझा पहावा । तरि जाणावें मातें ॥ २६० ॥
जैसें शाखांसी फूल फळ । एकिहेळां वेटाळूं म्हणिजे सकळ ।
तरी उपडूनियां मूळ। जेवीं हातीं घेपे ॥ २६१ ॥

तेवीं माझें विभूतिविशेष। जरी जाणों पाहिजेती अशेष।
तरी स्वरूप एक निर्दोष। जाणिजे माझें॥ २६२ ॥
एऱ्हवीं वेगळालिया विभूती। कायिएक परिससी किती।
म्हणौनि एकिहेळां महामती। सर्व मी जाण॥ २६३ ॥
मी आघवियेचि सृ ष्टी। आदिमध्यांतीं किरीटी।
ओतप्रोत पटीं। तंतु जेवीं॥ २६४ ॥
ऐसिया व्यापका मातें जैं जाणावें। तैं विभूतिभेदें काय करावें।
परि हे तुझी योग्यता नव्हे। म्हणौनि असो॥ २६५ ॥
कां जे तुवां पुसिलिया विभूती। म्हणौनि तिया आईक सुभद्रापती।
तरी विद्यांमाजीं प्रस्तुतीं। अध्यात्मविद्या ते मी॥ २६६ ॥
अगा बोलतयांचिया ठायीं। वादु तो मी पाहीं।
जो सकलशास्त्रसंमतें कहीं। सरेचिना॥ २६७ ॥
जो निर्वचूं जातां वाढे। आइकतयां उत्प्रेक्षे सळु चढे।
जयावरी बोलतयांचीं गोडें। बोलणीं होतीं॥ २६८ ॥
ऐसा प्रतिपादनामाजीं वादु। तो मी म्हणे गोविंदु।
अक्षरांमाजीं विशदु। अकारु तो मी॥ २६९ ॥
पैं गा समासांमाझारीं। द्वंद्व तो मी अवधारीं।
मशकालागोनि ब्रह्मावेरीं। ग्रासिता तो मी॥ २७० ॥
मेरुमंदरादिकीं सर्वीं। सहित पृ थ्वीतें विरवी।
जो एकार्णवातेंही जिरवी। जेथिंचा तेथ॥ २७१ ॥
जो प्रळयतेजा देत मिठी। सगळिया पवनातें गिळी किरीटी।
आकाश जयाचिया पोटीं। सामावलें॥ २७२ ॥

ऐसा अपार जो काळु । तो मी म्हणे लक्ष्मीलीळु ।

मग पुढती सृष्टीचामेळु । सृजितातो मी ॥ २७३ ॥

मृत्यु:सर्वहरश्चाहमुद्भ"वश्च भविष्यताम् ।

कीर्तिः श्रीर्वाक् च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ ३४ ॥

आणि सृजिलियाभूतांतें मीचि धरीं । सकळां जीवनही मीचि अवधारीं ।

शेखीं सर्वांतें या संहारीं । तेव्हां मृत्युहीमीचि ॥ २७४ ॥

आतां स्त्रीगणांच्या पैकीं । माझिया विभूती सात आणिकी ।

तिया ऐक कवतिकीं । सांगिजतील ॥ २७५ ॥

तरी नित्य नवी जे कीर्ति । अर्जुना ते माझी मूर्ती ।

आणि औदार्यैसी जे संपत्ती । तेही मीचि जाणें ॥ २७६ ॥

आणि ते गा मी वाचा । जे सुखासनीं न्यायाचा ।

आरूढोनि विवेकाचा । मार्गी चाले ॥ २७७ ॥

देखिलेनि पदार्थे । जे आठवूनि दे मातें ।

ते स्मृतिही एथें । त्रिशुद्धी मी ॥ २७८ ॥

पैं स्वहिता अनुयायिनी । मेधा ते गा मी इये जनीं ।

धृतीमी त्रिभुवनीं । क्षमा ते मी ॥ २७९ ॥

एवं नारींमाझारीं । या सातही शक्ति मी अवधारीं ।

ऐसें संसारगजकेसरी । म्हणता जाहला ॥ २८० ॥

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।

मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ ३५ ॥

वेदराशीचिया सामा- । आंत बृहत्सामजें प्रियोत्तमा ।

तें मी म्हणे रमा- । प्राणेश्वरु ॥ २८१ ॥

गायत्रीछंद जें म्हणिजे । तें सकळां छंदांमाजीं माझें ।

स्वरूप हें जाणिजे । निभ्रांत तुवां ॥ २८२ ॥

मासांआंत मार्गशीरु । तो मी म्हणे शारङ्गधरु ।

ऋतूंमाजीं कुसुमाकरु । वसंतु तो मी ॥ २८३ ॥

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।

जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३६ ॥

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनंजयः ।

मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७ ॥

छळितयां विंदाणा- । माजीं जूं तें मी विचक्षणा ।

म्हणौनि चोहटां चोरी परी कवणा । निवारूं न ये ॥ २८४ ॥

अगा अशेषांही तेजसां- । आंत तेज तें मी भरंवसा ।

विजयो मी कार्योद्देशां । सकळांमाजीं ॥ २८५ ॥

जेणें चोखाळत दिसे न्याय । तो व्यवसायांत व्यवसाय ।

माझें स्वरूप हें राय । सुरांचा म्हणे ॥ २८६ ॥

सत्त्वाथिलियांआंतु । सत्त्व मी म्हणे अनंतु ।

यादवांमाजीं श्रीमंतु । तोचि तो मी ॥ २८७ ॥

जो देवकी-वसुदेवास्तव जाहला । कुमारीसाठीं गोकुळीं गेला ।

तो मी प्राणासकट पियाला । पूतनेतें ॥ २८८ ॥

नुघडतां बाळपणाची फुली । जेणें मियां अदानवीं सृष्टिकेली ।

करीं गिरि धरूनि उमाणिली । महेंद्रमहिमा ॥ २८९ ॥

कालिंदीचें हृदयशल्य फेडिलें । जेणें मियां जळत गोकुळ राखिलें ।

वासरुवांसाठीं लाविलें । विरंचीस पिसें ॥ २९० ॥

प्रथमदशेचिये पहांटे- | माजीं कंसा ऐशीं अचाटें |
महाधेंडीं अवचटें | लीळाचि नासिलीं || २९१ ||
हें काय कितीएक सांगावें | तुवांही देखिलें ऐकिलें असे आघवें |
तरि यादवांमाजीं जाणावें | हेंचि स्वरूप माझें || २९२ ||
आणि सोमवंशीं तुम्हां पांडवां- | माजीं अर्जुन तो मी जाणावा |
म्हणौनि एकमेकांचिया प्रेमभावा | विघडु न पडे || २९३ ||
संन्यासी तुवां होऊनि जनीं | चोरूनि नेली माझी भगिनी |
तऱ्ही विकल्पु नुपजे मनीं | मी तूं दोन्ही स्वरूप एक || २९४ ||
मुनीआंत व्यासदेवो | तो मी म्हणे यादवरावो |
कवीश्वरांमाजीं धैर्या ठावो | उशनाचार्य तो मी || २९५ ||

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् |
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् || ३८ ||

अगा दमितयांमाझारीं | अनिवार दंडु तो मी अवधारीं |
जो मुंगियेलागोनि ब्रह्मावेरीं | नियमित पावे || २९६ ||
पैं सारासार निर्धारितयां | धर्मज्ञानाचा पक्षु धरितयां |
सकळ शास्त्रांमाजीं ययां | नीतिशास्त्र तें मी || २९७ ||
आघवियाचि गूढां- | माजीं मौन तें मी सुहाडा |
म्हणौनि न बोलतयां पुढां | स्त्रष्टाही नेण होय || २९८ ||
अगा ज्ञानियांचिया ठायीं | ज्ञान तें मी पाहीं |
आतां असो हें ययां कांहीं | पार न देखों || २९९ ||

यच्चाऽपि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन |
न तदसेति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् || ३९ ||

नान्तोऽस्ति मम दिव्यांना विभूतीनां परंतप ।

एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४० ॥

पैं पर्जन्याचिया धारां । वरी लेख करवेल धनुर्धरा ।

कां पृथ्वीचियातृणांकुरां। होईल ठी ॥ ३०० ॥

पैं महोदधीचिया तरंगां । व्यवस्था धरूं नये जेवीं गा ।

तेवीं माझिया विशेषलिंगां । नाहीं मिती ॥ ३०१ ॥

ऐशियाही सातपांच प्रधाना । विभूती सांगितलिया तुज अर्जुना।

तो हा उद्देशु जो गा मना । आहाच गमला ॥ ३०२ ॥

येरां विभूतिविस्तारांसि कांहीं । एथ सर्वथा लेख नाहीं ।

म्हणौनि परिससीं तूं काई । आम्हीं सांगों किती ॥ ३०३ ॥

यालागीं एकिहेळां तुज । दाऊं आतां वर्म निज ।

तरी सर्व भूतांकुरें बीज । विरूढत असे तें मी ॥ ३०४ ॥

म्हणौनि सानें थोर न म्हणावें । उंच नीच भाव सांडावे ।

एक मीचि ऐसें मानावें । वस्तुजातातें ॥ ३०५ ॥

तरी यावरी साधारण । आईक पां आणिकही खूण ।

तरी अर्जुना तें तूं जाण । विभूति माझी ॥ ३०६ ॥

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥ ४१ ॥

जेथ जेथ संपत्ति आणि दया । दोन्ही वसती आलिया ठाया ।

ते ते जाण धनंजया । विभूति माझी ॥ ३०७ ॥

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नतमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगनवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः || १० ||

अथवा एकलें एक बिंब गगनीं । प्रभा फांके त्रिभुवनीं ।
तेवीं एकाकियाची सकळ जनीं । आज्ञा पाळिजे ॥ ३०८ ॥
तयांतें एकलें झणीं म्हण । तो निर्धन या भाषा नेण ।
काय कामधेनूसवें सर्वस्व हन । चालत असे ? ॥ ३०९ ॥
तियेतें जें जेधवां जो मागे । तें ते एकसरेंचि प्रसवों लागे ।
तेवीं विश्वविभव तया आंगें । होऊनि असती ॥ ३१० ॥
तयातें वोळखावया हेचि संज्ञा । जे जगें नमस्कारिजे आज्ञा ।
ऐसें आथि तें जाण प्राज्ञा । अवतार माझे ॥ ३११ ॥
आणि सामान्य विशेष । हें जाणणें एथ महादोष ।
कां जे मीचि एक अशेष । विश्व हें म्हणौनि ॥ ३१२ ॥
तरी आतां साधारण आणि चांगु । ऐसा कैसेनि पां कल्पावा विभागु ।
वायां आपुलिये मती वंगु । भेदाचा लावावा ॥ ३१३ ॥
एऱ्हवीं तूप कासया घुसळावें । अमृत कां रांधूनि अर्धें करावें ।
हां गा वायूसि काय पां डावें । उजवें आंग आहे ? ॥ ३१४ ॥
पैं सूर्यबिंबासि पोट पाठीं । पाहतां नासेल आपुली दिठी ।
तेवीं माझ्या स्वरूपीं गोठी । सामान्यविशेषाची नाहीं ॥ ३१५ ॥
आणि सिनाना इहीं विभूतीं । मज अपारातें मविसील किती ।
म्हणौनि किंबहुना सुभद्रापती । असो हें जाणणें ॥ ३१६ ॥
आतां पैं माझेनि एकें अंशें । हें जग व्यापिलें असे ।
यालागीं भेदू सांडूनि सरिसें । साम्यें भज ॥ ३१७ ॥

ऐसें विबुधवनवसंतें। तेणें विरक्तांचेनि एकांतें।
बोलिलें जेथ श्रीमंतें। श्रीकृष्णदेवें ॥ ३१८ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे स्वामी। येतुलें हें राभस्य बोलिलें तुम्हीं।
जे भेदु एक आणि आम्ही। सांडावा एकीं ॥ ३१९ ॥
हां हो सूर्य म्हणे काय जगातें। अंधारें दवडा कां परौतें।
तेवीं धसाळ म्हणों देवा तूंतें। तरी अधिक हा बोलु ॥ ३२० ॥
तुझें नामचि एक कोण्ही वेळे। जयांचिये मुखासि कां कानां मिळे।
तयांचिया हृदयातें सांडूनि पळे। भेदु जी साच ॥ ३२१ ॥
तो तूं परब्रह्मचि असकें। मज दैवें दिधलासि हस्तोदकें।
तरी आतां भेदु कायसा कें। देखावा कवणें ? ॥ ३२२ ॥
जी चंद्रबिंबाचा गाभारां। रिगालियावरीही उबारा।
परी राणेपणें शारङ्गधरा। बोला हें तुम्हीं ॥ ३२३ ॥
तेथ साविंयाचि परितोषोनि देवें। अर्जुनातें आलिंगिलें जीवें।
मग म्हणे तुवां न कोपावें। आमुचिया बोला ॥ ३२४ ॥
आम्हीं तुज भेदाचिया वाहाणीं। सांगितली जे विभूतींची कहाणी।
ते अभेदें काय अंतःकरणीं। मानिली कीं न मनें ॥ ३२५ ॥
हेंचि पाहावयालागीं। नावेक बोलिलों बाहेरिसवडिया भंगीं।
तंव विभूती तुज चांगी। आलिया बोधा ॥ ३२६ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे देवें। हें आपुलें आपण जाणावें।
परी देखतसें विश्व आघवें। तुवां भरलें ॥ ३२७ ॥
पैं राया तो पंडुसुतु। ऐसिये प्रतीतीसि जाहला वरितु।
या संजयाचिया बोला निवांतु। धृतराष्ट्र राहे ॥ ३२८ ॥

कीं संजयो दुखवलेनि अंतःकरणें । म्हणतसे नवल नव्हे दैव दवडणें ।
हा जीवें धाडसा आहे मी म्हणें । तंव आंतुही आंधळा ॥ ३२९ ॥
परी असो हें तो अर्जुनु । स्वहिताचा वाढवितसे मानु ।
कीं याहीवरी तया आनु । धिंवसा उपनला ॥ ३३० ॥
म्हणे हेचि ह्रदया आंतुली प्रतीती । बाहेरी अवतरो कां डोळ्यांप्रती ।
इये आर्तीचिया पाउलीं मती । उठती जाहली ॥ ३३१ ॥
मियां इहींच दोहीं डोळां । झोंबावें विश्वरूपा सकळा ।
एवढी हांव तो देवा आगळा । म्हणौनि करी ॥ ३३२ ॥
आजि तो कल्पतरूची शाखा । म्हणौनि वांझोळें न लगती देखा ।
जें जें येईल तयाचि मुखा । तें तें साचचि करितसे येरु ॥ ३३३ ॥
जो प्रऱ्हादाचिया बोला । विषाहीसकट आपणचि जाहला ।
तो सद्गुरु असे जोडला । किरीटीसी ॥ ३३४ ॥
म्हणौनि विश्वरूप पुसावयालागीं । पार्थ रिगता होईल कवणें भंगीं ।
तें सांगेन पुढिलिये प्रसंगीं । ज्ञानदेव म्हणे निवृत्तीचा॥ ३३५ ॥

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां दशमोऽध्यायः ॥